

כז

פרסום הנס ברבים – הודאה לה'

מבוא

א. ההדלקה ופרסום הנס – שתי חובות נפרדות

1. הדלקת המנורה

2. הודאה בברכת המזון

3. קריאת ההפטרה בשבת ראש חודש טבת

4. תענית בחנוכה

ב. פרסום הנס הוא חלק מחובת ההודאה ולא מחובת ההדלקה

סיכום

מבוא

מה היחס בין חובת ההדלקה לבין האפשרות לפרסם את הנס? האם ההדלקה מותנית ביכולת הפרסום, או שהן שתי הלכות נפרדות שאמנם יש קשר ביניהם, אך הוא אינו הכרחי ומחייב: יש מצווה להדליק, ויש מצווה לפרסם. הפרסום המצוי יותר הוא במסגרת הדלקת המנורה, אך יש לו גם ביטויים אחרים שלא במסגרת ההדלקה. מהי מטרת פרסום הנס, בפני מי יש לפרסם, ומהן ההשלכות מחנוכה לימים ומצבים אחרים?

א. ההדלקה ופרסום הנס – שתי חובות נפרדות

פרסום הנס בחנוכה נמצא בגמרא ובראשונים בהקשר להדלקת המנורה, וגם בהלכות אחרות הקשורות לתפילות ולקריאה בתורה.

1. הדלקת המנורה

פרסום הנס בהדלקת נר חנוכה מופיע בגמרא בסוגיית חנוכה, במסגרת דיון בסדרי עדיפות כשיש לאדם סכום כסף מוגבל לקנות נר שבת, יין לקידוש או נר חנוכה. עד לדיון זה לא נזכר המושג פרסום הנס בסוגיית חנוכה שבגמרא. כך נאמר בגמ' בשבת (כג ע"ב):

אמר רבא: פשיטא לי, נר ביתו ונר חנוכה – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. נר ביתו וקידוש היום – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. בעי רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו? קידוש היום עדיף, דתדיר, או דילמא

נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא? בתר דאבעיא הדר פשטה: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא.

עניינו של נר שבת הוא שלום בית, והגמרא פשטה ששיקול זה גובר על הצורך לפרסם את הנס. אך לעומת הצורך לקדש את השבת על יין, הדלקת נר חנוכה עדיפה בשל פרסום הנס שבו.¹ זהו האזכור היחידי של עניין פרסום הנס בהקשר של הדלקת הנרות בסוגיית חנוכה. כשהגמ' בשבת כא ע"ב הציגה את התקנה להדליק נר חנוכה, היא לא הזכירה את הטעם של פרסום הנס.²

פרסום הנס הוא פועל יוצא של ההדלקה, או אף מטרתו העיקרית, וטעם זה משמש בגאונים ובראשונים כמקור והנמקה למספר הלכות הקשורות להדלקה. לדוגמה: בגאונים הופיע הנימוק "פרסום הנס" בנוגע לעצם חובת ההדלקה. כך בשאלות דרב אחאי (פרשת וישלח שאילתא כו): "תקיננו רבנן תמניא יומי לאדלוקי שרגא דחנוכה לפרסומי ניסא". כך גם ברש"י (שבת כא ע"ב): "מבחוץ – משום פרסומי ניסא...".³ בגמ' בבא קמא כב ע"א נזכרים דברי ר' יהודה הסובר שהמניח נר חנוכה בחוץ, ונר זה הדליק פשתן שהיה טעון על גבי גמל שעבר בסמוך והצית את הבירה, בעל הנר פטור. רש"י שם נימק: "שמצוה להניחה ברה"ר לפרסומי ניסא" (וכך גם בב"ק ל ע"א, ברש"י ד"ה מאי). גם את ההלכה בגמ' בשבת כב ע"א, לפיה המדליק נר חנוכה מעל כ' אמה פסולה, נימק רש"י באופן דומה: "דלא שלטא בה עינא למעלה מעשרים אמה, וליכא פרסומי ניסא" (וכך גם בבבא קמא סב ע"ב, ברש"י ד"ה למעלה). הרא"ש (שבת ב, ה; בבא קמא ו, יח) נימק מטעם זה את ההלכה מדוע יש להניח נר חנוכה למטה מי' טפחים: "מצוה להניחה למטה מעשרה, כדאמר רבינא משמיה דרבא. וגם איכא פרסום הנס טפי כשהיא למטה, דדבר העשוי

1. להסבר העניין כתב בתשובות הגאונים – שערי תשובה (סימן קטז): "פרסומי ניסא עדיף דמיזבן לנר ולא לחמרא לקידוש, דאפשר לקדושי אריפתא". כך הוא גם ברשב"א שם, ולדעתו: "ומשום דאפשר לקדש אריפתא הוא דעדיף נר חנוכה, הא לאו הכי קדוש היום עדיף, דהוי דאורייתא".

2. דברי הגמ' שם, "נר חנוכה מצוה להניחה על פתח ביתו מבחוץ. אם היה דר בעלייה – מניחה בחלון הסמוכה לרשות הרבים. ובשעת הסכנה – מניחה על שלחנו, ודיר", הם מובאה ממגילת תענית (כ"ה בכסלו). גם במגילת תענית לא נזכר הנימוק של פרסום הנס. מדוע אם כן קבעו להדליק נר חנוכה דווקא על פתחי הבתים? הרב מ"מ כשר ("שעשה נסים לאבותינו בימים ההם ובזמן הזה", התקופה הגדולה, עמ' רנג) כותב שהיוונים הציבו את פסיליהם בפתחי הבתים "ולפ"ז מסתבר שמתעם זה תקנו לעשות פרסום הנס דוקא על פתחי הבתים מבחוץ, בבחינת זה לעומת זה". ע"פ דברים אלו היה ניתן להציע שהתקנה הייתה לשים על פתחי הבתים ללא הנימוק של פרסום הנס, אלא רק מצד "זה לעומת זה".

3. בגמ' בשבת כב ע"א נזכר גם שיש להדליק נר חנוכה בחוץ בצד הנגדי למזוזה כדי שיהיה מוקף במצוות. אך אין לראות בזה טעם לעצם ההדלקה. אלא מאחר ומדליקים בחוץ מטעם פירסום הנס, דנה הגמ' היכן בדיוק יש להניח את המנורה בחוץ. ראה: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה חלק אורח חיים ד סימן קכה.

לאור אין דרך להניחה כל כך למטה". הרואה נר חנוכה, מברך אף הוא שעשה ניסים ושהחיינו, ומסביר הרב דוד אבודרהם (ספר אבודרהם, חנוכה, ד"ה המדליק נר): "תקנו לברך על ראיית נר חנוכה יותר משאר מצות, ויש לומר משום פרסומי ניסא".

גם הנהגות חדשות בהקשר להדלקה נומקו בטעם זה. מימות הראשונים הנהיגו להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת. הפוסקים מציינים שאנשים המדליקים אח"כ בבתיים אינם יוצאים ידי חובה בהדלקה שבבית הכנסת, ואם כן מדוע מדליקים בו? בראשונים נאמרו מספר סיבות: להוציא ידי חובה את אלו שאינם מדליקים בביתם, או את הגרים בבית הכנסת, ויש שראו בזה הנהגת זכר למקדש.⁴ בספר כלבו (סימן מד) כתב: "נהגו כל המקומות להדליק נר חנוכה בבית הכנסת להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז בזאת, גם כי הוא הדור המצוה ופרסום הנס, וזכר למקדש". רק מי שאינו בקי ואינו זריז יוצא בהדלקה זו. אך הבקי והזריז אינו יוצא בהדלקה זו ידי חובה, ומבחינתו יש כאן פרסום הנס וזכר למקדש ללא חובת הדלקה.

ניתן להציב מחלוקת ראשונים בשאלה האם היכולת לפרסם את הנס היא תנאי מחייב להדלקה או לא. הגמ' דנה על זמן ההדלקה, ועל משך הזמן שבו על המנורה להיות דולקת. בגמ' בשבת כא ע"ב נאמר:

מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. מאי לאו, דאי כבתה הדר מדליק לה? – לא, דאי לא אדליק, מדליק. ואי נמי: לשיעורה. עד שתכלה רגל מן השוק – ועד כמה? אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: עד דכליא ריגלא דתרמודאי.

הגמרא פרטה שתי אפשרויות בהבנת דברי הברייתא "עד שתכלה רגל מן השוק": האפשרות הראשונה היא שהברייתא מלמדת אותנו על פרק הזמן בו ניתן להדליק – משקיעת החמה עד שתכלה רגל מהשוק. אפשרות שניה היא שהברייתא באה ללמד על משך הזמן בו הנרות צריכות להיות דלוקים, זמן שהוא שווה ערך לזמן העובר משקיעת החמה ועד שתכלה רגל מהשוק, אבל ההדלקה עצמה יכולה להיעשות לכל אורך הלילה.

התוספות (שם ד"ה דאי לא אדליק מדליק) ציינו מחלוקת בפסק ההלכה:

אבל מכאן ואילך עבר הזמן. אומר הר"י פורת דיש ליזהר ולהדליק בלילה מיד, שלא יאחר יותר מדאי, ומ"מ אם איחר ידליק מספק דהא משני שינויי אחרונא. ולר"י נראה דעתה אין לחוש מתי ידליק דאנו אין לנו היכרא אלא לבני הבית שהרי מדליקין מבפנים.

4. בעניין הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת כזכר למקדש, ראה במאמרי: "הדלקת מנורת המקדש ומנורת חנוכה בבית כנסת", מועדי יהודה וישראל, עמ' 217-234.

לפי ר"י פורת יש להדליק מיד בתחילת הלילה, ורק מאחר ויש תירוץ נוסף בגמ' ניתן להדליק בדיעבד גם אחר כך. לעומתו סבר ר"י שניתן לכתחילה להדליק כל הלילה, מאחר וממילא אין מדליקים בחוץ אלא בתוך הבית. נראה לתלות את מחלוקתם באופן הבא: לר"י פורת לכתחילה יש להדליק על מנת לפרסם, בעוד שלר"י ההדלקה איננה תלויה בפרסום, ומאחר וממילא ההדלקה היא רק לטובת בני הבית, וניתן להדליק כל הלילה. נראה שכמוהו כתב במחזור ויטרי סימן רלו:

מצותה מן המובחר להדליק משתשקע עד שתכלה. מיהו כל הלילה יכול להדליקה עד הבקר. דלא נתנו בו הזמן הזה, אלא משום פרסומי ניסא, דהוי אז יותר.

ההסתמכות של ר"י פורת על שני תירוצי הגמ', מלמדת שכבר בגמ' ניתן לראות זאת כך. האם "עד דכליא ריגלא דתרמודאי" זה סימן או סיבה? לפי ההסבר הראשון בגמ' זו סיבה: מטרת ההדלקה היא לפרסם את הנס בחוץ, ולכן יש להדליק אך ורק בפרק זמן זה, משתשקע החמה עד שתכלה רגל מהשוק. אך לתירוץ השני בגמ', פרק זמן זה הוא סימן בלבד, וכפי שמצינו דוגמאות דומות אחרות שהגדירו פרקי זמן מדברים הנוהגים בחיי היום יום: "משיכנסו הכהנים לאכול בתרומתם", "עד שיבחיין בין תכלת לכרתי", וכד'. מכל מקום, גם לפי ר"י פורת חובת ההדלקה בזמן שבין שקיעת החמה ועד שתכלה רגל היא רק לכתחילה, אך בדיעבד ניתן להדליק כל הלילה אף שלא יהיה פרסום הנס.

כך הסביר את מחלוקתם באריכות הרב משה פיינשטיין (ש"ת אגרות משה, חלק אורח חיים ד סימן קה), ופסק להלכה שאין תלות בין חובת ההדלקה לחובת הפרסום:

מסתבר בפשיטות דגם נר חנוכה אין הפרסומא ניסא עיכוב לעצם חיוב הדלקת הנרות לומר דבליכא ענין דפרסומי ניסא שהוא נמצא במקום שליכא אינשי יפטר לגמרי... וניחא לפי זה מה שבשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו, ולא נאמר שבשעת הסכנה תיקנו, משום שאין צורך לתקנה מיוחדת לזה משום דמתחלת התקנה לא תיקנו שיהיה פרסומי ניסא עיכוב במצות חנוכה, שלכן בשעת הסכנה שא"א לקיימה בפרסומי ניסא מחוייב להדליק אפילו על שלחנו שליכא היכר כלל אפילו לבני בית... אבל המגן אברהם (או"ח סימן תרעב ס"ק ו) דסובר דבחנוכה הוי פרסומי ניסא עיכוב בהמצוה... אבל דברי המגן אברהם תמוהין וצריך להדליק בברכה אף כשבני הבית ישנים ואף כשהוא רק לבדו בבית וגם רק לבדו בכל העיר צריך להדליק בברכה, וכדבארתי.

2. הודאה בברכת המזון

פרסום הנס אינו רק במסגרת הדלקת המנורה, אלא גם בהודאה על הנס בברכת המזון בחנוכה. בגמ' בשבת כד ע"א נאמר:

איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה בברכת המזון? כיון דמדרבנן הוא לא מדכרינן, או דילמא: משום פרסומי ניסא מדכרינן? אמר רבא אמר רב סחורה אמר רב הונא: אינו מזכיר, ואם בא להזכיר – מזכיר בהודאה. רב הונא בר יהודה איקלע לבי רבא, סבר לאדכורי בבונה ירושלים. אמר להו רב ששת: כתפלה, מה תפלה – בהודאה, אף ברכת המזון – בהודאה.

מתוך תשובת רבא ניתן ללמוד שאין צורך להזכיר, ואם רוצה רשאי להזכיר בברכת המזון. הגמ' מבינה שאזכור הנס בברכת המזון במסגרת ההודאה היא סוג של פרסום הנס, על אף שאין מדובר על הדלקת נרות. בירושלמי ברכות ז, ה נאמר: "רבי זריקן בר חמוי דרבי זריקן הזכיר של חנוכה בארץ וקילסו אותו". כלומר, התגובה שם הייתה חיובית להזכרת ההודאה בברכת המזון, שלא כרושם המתקבל מדברי הבבלי הכותב "אם בא להזכיר". הדבר הוא רשות ולא נזכר שבח וקילוס לאומר. אמנם יתכן שהקילוס בירושלמי היה על ההזכרה "בארץ", בברכת ההודאה, ולא בברכת "בונה ירושלים". נעיר שבתלמוד ירושלמי לא נזכר הנימוק פרסום הנס כלל, בהקשר של חנוכה ובשום עניין אחר.

התוספות (שבת כד ע"א ד"ה מהו להזכיר של חנוכה בבהמ"ז) הסבירו מדוע הגמרא לא שאלה על אמירת "על הנסים" בתפילה אלא רק במסגרת ברכת המזון:

בתפלה פשיטא ליה דמזכיר, משום דתפלה בצבור הוא ואיכא פרסומי ניסא. אבל בבהמ"ז שבבית ליכא פרסומי ניסא כולי האי.⁵

על דבריו ניתן לשאול: ומה בכך שתפילה היא בציבור, הלא כל אדם מתפלל לבד עמידה? ואם בגלל חזרת הש"ץ, מה הדין בערבית? ומה דינו של אדם המתפלל ביחידות? האם לא יאמר הודאה על נס חנוכה בתפילה? בשאלות דרב אחאי (פרשת וישלח שאילתא כו) נימק את ההבדל אחרת:

תפלה משום דחובה הוא לצלויי מחייב, אבל בסעודה דרשות היא לא חייבו רבנן.⁶

5. כך הסביר גם הר"ן בשבת שם. בחשק שלמה שם העיר, מדוע הגמ' איננה שואלת על אזכור פורים בברכת המזון? ומשיב, שבפורים מתאספים יחד ואוכלים ושותים, וגם בבית יש פרסום הנס, ועל כן ברור היה שמזכירים הודאה בברכת המזון בפורים.

6. כך הסביר גם בספר הלכות גדולות, סימן ט – הלכות חנוכה, עמוד קנח. הסבר דבריהם בנצי"ב בשאלות שם.

האור זרוע (ח"ב – הלכות חנוכה סימן שכז) הציג את הדברים קצת אחרת:
 בעיא להו מהו להזכיר של חנוכה בבהמ"ז. בתפלה פשיטא לן שצריך,
 שהרי להלל ולהודאה נקבעו כדא' לעיל.
 לפיו, עיקר התקנה בהלל ובהודאה היה במסגרת התפילה, ועל כן שאלה הגמ'
 דווקא על ברכת המזון. הלכה למעשה הוא כותב:

והאידינא דנהיגי בה, חובה נעשית עלינו, וחייבין אנו להזכיר של חנוכה
 בברכת המזון. מיהו אם לא הזכיר אין מחזירין אותו.

בהמשך הגמ' בשבת היא דנה בשאלה:

איבעיא להו: מהו להזכיר של חנוכה במוספין? כיון דלית ביה מוסף
 בדידה לא מדכרינן, או דילמא יום הוא שחייב בארבע תפלות? רב
 הונא ורב יהודה דאמרי תרוייהו: אינו מזכיר, רב נחמן ורבי יוחנן דאמרי
 תרוייהו: מזכיר.

בשבת חנוכה ובראש חודש טבת החל בחנוכה מתפללים מוסף. האם יש להזכיר
 את חנוכה במוסף? במסגרת השאלה הגמ' איננה מזכירה את מרכיב פרסום הנס.
 מדוע לא נימקה הגמ' את הסיבה לאמירת הודאה במוסף בשל פרסום הנס, כמו
 בברכת המזון?

גם בירושלמי (בברכות ד, א ובתענית ד, א) נידון הדבר, וגם בו לא נזכר פרסום הנס
 (כאמור, מושג זה איננו נזכר בירושלמי כלל):

רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: שבת שחלה להיות בחנוכה, אף על פי
 שאין מוסף בחנוכה מזכיר של חנוכה במוסף. אוספין עליה: ראש חדש
 שחל להיות בתוכה, אף על פי שאין מוסף בחנוכה מזכיר הוא של חנוכה.

מכל מקום, על פי הבבלי האזכור של חנוכה בברכת המזון הוא בשל פרסום הנס,
 וזהו פרסום נס שלא במסגרת ההדלקה.

3. קריאת ההפטרה בשבת ראש חודש טבת

כשראש חודש טבת חל בשבת, קוראים בשלושה ספרי תורה. כך נאמר בגמ' במגילה
 כט ע"ב:

אמר רבי יצחק נפחא: ראש חודש טבת שחל להיות בשבת, מביאין שלש
 תורות וקורין בהן: אחד בעניינינו של יום, ואחד בדראש חודש, ואחד
 בחנוכה.

כשראש חודש טבת חל בחול קוראים בשני ספרי תורה. כך נאמר בהמשך הגמ' במגילה שם:

איתמר, ראש חדש טבת שחל להיות בחול. אמר רבי יצחק: קרו תלתא בראש חדש וחד בחנוכה. ורב דימי דמן חיפא אמר: קרו תלתא בחנוכה וחד בראש חודש. אמר רבי מני: כוותיה דרבי יצחק נפחא מסתברא, דתדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם. אמר רבי אבין: כוותיה דרב דימי מסתברא, מי גרם לרביעי שיבא – ראש חדש, הלכך רביעי בראש חדש בעי מיקרי. מאי הוי עלה? רב יוסף אמר: אין משגיחין בראש חודש. ורבה אמר: אין משגיחין בחנוכה. והלכתא: אין משגיחין בחנוכה, וראש חודש עיקר.

התוספות שם (ד"ה והלכתא אין משגיחין בחנוכה) פירש את הביטוי "אין משגיחין" במובן של "לעשותו עיקר", דהיינו: ראש חודש קודם לחנוכה.⁷ בירושלמי בברכות ז, א נידון גם כן עניין זה:

יצחק סחורא שאל לר' יצחק: ראש חדש שחל להיות בחנוכה, במה קורין? אמר ליה קרין שלשה בראש חודש, ואחד בחנוכה. רבי פינחס ורבי סימון רבי אבא בר זמינא מטו בה בשם רבי אבדימא דמן חיפא: קורין שלשה בחנוכה ואחד בראש חדש, להודיעך שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש. בר שלמיה ספרא שאל לרבי מנא: הגע עצמך שחל ראש חדש של חנוכה להיות בשבת ולא שבעה אינון קורין? אית לך למימר שלא בא הרביעי אלא מחמת ראש חדש.

באשר לקריאת הפטרה בשבת ראש חודש טבת, כתבו התוספות (שבת כג ע"ב ד"ה הדר) שיש להפטיר בחנוכה בשל פרסום הנס שבהפטרה:

ונראה לרשב"א כשחל ראש חודש טבת להיות בשבת, שיש להפטיר בנרות דזכריה, משום פרסומי ניסא, ולא בהשמים כסאי שהיא הפטרת ראש חודש. ועוד כיון שהמפטיר קורא בשל חנוכה, יש לו להפטיר מענין שקרא. ומה שמקדימים לקרות בשל ראש חודש, משום דבקריאת התורה כיון דמצוי למיעבד תרוייהו תדיר ופרסומי ניסא עבדינן תרוייהו

7. בסידור רש"י סימן שכו מופיע הסבר אחר, לפיו אם שכחו לקרוא לרביעי בחנוכה והמשיכו לקרוא לו בראש חודש, אין צורך לקרוא פסוקי חנוכה, אא"כ הוציאו כבר ספר תורה שני. ראה עוד בעניין זה: שבולי הלקט ענין חנוכה סימן קצ; ברכי יוסף אורח חיים סימן תרפד ס"ק ג; שו"ת פרח שושן חלק אורח חיים כלל א סימן ח; שו"ת יהודה יעלה חלק א – אורח חיים סימן רג; שו"ת שבט הלוי חלק א סימן קצב.

ותדיר קודם, אבל היכא דלא אפשר למעבד תרווייהו פרסומי ניסא עדיף. ועוד דבקריאת התורה אין כל כך פרסומי ניסא, שאינו מזכיר בה נרות כמו בהפטרה. ועוד נראה לרשב"א דעל כן הקדימו של ראש חודש, כדי שהמפטיר יקרא בשל חנוכה ויפטיר בנרות דזכריה.⁸

בהתאם לכלל "תדיר ושאינו תדיר" קוראים את קריאת ראש חודש לפני נשיא היום בחנוכה, ועל זה נאמר ש"אין משגיחים בחנוכה". אך ההפטרה היא במנורת זכריה (זכריה ב, יד-ז), ולא הפטרת שבת ראש חודש. סוגיית הקריאה בספרי התורה עסקה בסדרי קדימויות, ואילו ההפטרה היא על פי סדרי עדיפויות. פרסום הנס במנורת זכריה גובר על קריאת הפטרת ראש חודש,⁹ ומה גם שיש לקשור את ההפטרה למפטיר.

אמנם בספר שבולי הלקט (ענין חנוכה סימן קצ) כתב אחרת:

ראש חדש טבת שחל להיות בשבת, ההפטרה דחנוכה. אמרינן שהיא בא לפרקים, ולא אמרינן דראש חודש שהיא תדיר. וכן כתב גם רבינו שלמה זצ"ל, וכן מצאתי כתוב ראש חודש טבת שחל להיות בשבת אומר מורי שמפטירין ברני ושמחי משום דאמרינן פרסומי ניסא עדיף, וכן השיב ר' יהודאי גאון זצ"ל. ובמעשה הגאונים מצאתי במגנצא נחלקו שני גדולי הדור ר' יצחק ב"ר יהודה ור' שמואל ב"ר דוד הלוי. ר' יצחק צוה להפטיר ברני ושמחי [חנוכה]. ור' שמואל העיד מפי אביו ז"ל שאמר לו שמפטירין בשל ראש חודש וקיימו את עדותו. וכן דעתי נוטה, ובראש חודש מפטירין ולא בחנוכה, דקיימא לן תדיר ושאינו תדיר קודם. ואי משום פרסומי ניסא די בקריאת ספר תורה ועל הנסים וקריאת הלל גמור. ואינו דומה לשיר של ראש חודש שקודם לשירו של שבת, דהתם צריכינן להודיע שהוקבע ראש חודש בזמנו. אבל הכא כבר נודע שהוקבע חנוכה בנרות ובתפלה ובכמה גוונים. מיהו כיון שהמפטיר קורא בשל חנוכה נהגו גם להפטיר בשל חנוכה כדי שתהא ההפטרה דומה

8. כך כתבו גם הרא"ש (שבת ב, יג) וראשונים נוספים.

9. בשל נימוק "פרסום הנס" הסבירו התוס' במקום אחר (מגילה כד ע"א ד"ה ואם) מדוע מתרגמים את ההפטרות של פסח ושבועות: "והא שאנו מתרגמין הפטרות של פסח ועצרת טפי משאר י"ט, לפי שהן מדברות בנס היום כדי לפרסם הנס, וכן במתן תורה כדי לפרסם הנס". הנצי"ב (בשאלות שאילתא כו הע' כח) כתב שמקור דברי התוס' הללו הם על בסיס תקנת משה רבנו שיהיו שואלין ודורשים מעניינו של יום (מגילה לב ע"א), ופרסום הנס הוא מעניינו של יום. במחזור ויטרי הלכות פסח סימן קו מתייחס גם לתרגום הפרשה בפסח ושבועות: "ומתרגם הפרשה לפרסם הנס. וכיון שנהגו לתרגם בתורה נהגו לתרגם אף בנביא. וכן בעצרת, ולא בשאר מועדים".

לקריאה. שקריאת המפטיר בתורה מפני כבוד התורה שלא יאמרו שווה קריאת ההפטרה בנביא לקריאת בספר תורה, וכיון שרואין שאין רשאים להפטיר בנביא עד שיקראו בתורה תחילה הכל יודעין שקריאת התורה היא העיקר וקריאת ההפטרה טפילה לה, א"כ ראוי להפטיר בנביא מעין קריאה בתורה, וקשה לנו לשנות המנהג.

לדעתו אין צורך לקרוא בהפטרות חנוכה, מאחר ועניינו של חנוכה נזכר כבר בעצם ההדלקה ובתפילה, אך הוא מודה שנהגו להפטיר בשל זכריה, אך בעיקר כדי שההפטרה תהיה דומה לענין המפטיר ולא מצד פרסום הנס. השפת אמת (שבת כג ע"ב) נימק אחרת מדוע קוראים את של ראש חודש לפני חנוכה אך מפטירים בשל חנוכה:

דעזרא תיקן כל הקריאות דשבת ור"ח, אבל קריאה דחנוכה הי' תקנה מאוחרת, לכן דר"ח קדים. אבל ההפטרות שנתקנו אח"כ, שפיר יש להקדים פרסומי ניסא כנ"ל.

מכל מקום, ניתן ללמוד מכאן שבעצם קריאת הפטרות זכריה יש מרכיב של פרסום הנס, גם בשבת חנוכה שאיננו חל בראש חודש טבת.¹⁰ פרסום הנס הוא אם כן לא רק בהדלקה, אלא גם בהודאה שבתפילה ובברכת המזון, וגם בקריאת ההפטרה בשבת חנוכה.

4. תענית בחנוכה

בברייתא בה מסופר על תקנת חנוכה, נאמר שאין להתענות בחנוכה. כך נאמר בגמ' בשבת כא ע"ב:

מאי חנוכה? דתנו רבנן: בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון, דלא למספד בהון ודלא להתענות בהון.

ברייתא זו מקורה במגילת תענית, בה מסופר על אירועים מיוחדים בסוף ימי הבית השני, שהימים בהם ארעו הוקבעו כאסורים בתענית או בהספד. כך נאמר גם במשנה בתענית ב, י':

10. הר"ן (מגילה יא ע"א ברי"ף, ד"ה שבת) כתב שכשיש שתי שבתות בחנוכה, מפטירים בראשונה בזכריה ובשניה בנרות שלמה, ולמרות שנרות שלמה קדמו "אפ"ה עדיפי לן נרות דזכריה משום נבואות דעתיד נינהו". הוא איננו מציין את הנימוק של פרסום הנס. אמנם המאירי בקרית ספר מאמר חמישי חלק ב כתב: "שמקדימין של זכריה, שהן עיקר מפני שהיתה המראה לבית שני שבו היה הנס".

אין גוזרין תענית על הצבור בראש חודש בחנוכה ובפורים, ואם התחילו אין מפסיקין, דברי רבן גמליאל.¹¹ אמר ר' מאיר: אף על פי שאמר רבן גמליאל אין מפסיקין, מודה היה שאין משלימין.

אף על פי כן, לאחר החורבן התקיים דיון בעניין זה בין תנאים. כך נאמר בתוספתא בתענית (ליברמן) ב, ה:

מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד. אמרו לו לר' ליעזר וסיפר לר' יהושע ורחץ. אמר להם ר' יהושע צאו והתענו על מה שהתעניתם. כל זמן שהיה רבן גמליאל קיים היתה הלכה נוהגת כדבריו, לאחר מיתתו של רבן גמליאל בקש ר' יהושע לבטל את דבריו. עמד ר' יוחנן בן נורי על רגליו ואמר: חזי אנא בתר רישא גופא אזיל. כל זמן שהיה רבן גמליאל קיים היתה הלכה נוהגת כדבריו, עכשיו שמת בקשתם לבטל את דבריו? אמר ר' יהושע אנו שומעין לך. נקבעה הלכה כדברי רבן גמליאל, ולא עירער אדם על דבריו.

בגמ' בראש השנה יח ע"ב נאמר שבטלה מגילת תענית, ואין אנו שומרים על מעמדם של הימים הנזכרים במגילה, אך אף על פי כן לא בטל מעמדם של חנוכה ופורים:

מתיב רב כהנא: מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, וירד רבי אליעזר ורחץ, ורבי יהושע וסיפר, ואמרו להם: צאו והתענו על מה שהתעניתם! אמר רב יוסף: שאני חנוכה דאיכא מצוה. אמר ליה אביי: ותיבטיל איהי, ותיבטל מצותה! אלא אמר רב יוסף: שאני חנוכה דמיפרסם ניסא.

חנוכה ופורים לא בטלו, בניגוד ליתר התאריכים המצוינים במגילת תענית, וזאת מאחר ש"מיפרסם ניסא". על כן, אין להתענות בחנוכה. גם בירושלמי תענית ב, יב (וכן במגילה א, ד, ונדרים ח, א) מסופר על דיון זה, אך שם לא נאמר מדוע לא בטלה מגילת תענית ביחס לחנוכה ופורים.

יש להבין את כוונת רב יוסף בבבלי: "שאני חנוכה דמיפרסמי ניסא": אם כוונתו לכך שמדליקים נרות – מה בכך שצמים במשך כל היום? יצומו, וידליקו נרות בערב! רש"י בראש השנה (שם ד"ה דמפרסם ניסא) מסביר: "כבר הוא גלוי לכל ישראל על ידי שנהגו בו המצות, והחזיקו בו כשל תורה ולא נכון לבטלו". רש"י איננו מתייחס רק להדלקת הנרות, אלא לחנוכה כיום שנהגו בו מצוות.

11. כלומר, שיתכנו מצבים בהם יתענו בחנוכה כאשר קבעו סדרת תעניות לפני חנוכה. ראה: ירושלמי נדרים ח, א; תענית יב ע"א, טו ע"ב; רמב"ם הל' נדרים ג, ט.

נראה אם כן שפרסום הנס נקשר להדלקת המנורה, להודאה בברכת המזון, להפטרות שבתחנוכה וכתוצאה מכך נקבע גם שאסור להתענות בחנוכה. מה המשמעות של פרסום הנס? בפני מי מפרסמים אותו, ומה ייעודו? נראה להציע פתרון לעניין על פי דברי הרמב"ם.

ב. פרסום הנס הוא חלק מחובת ההודאה ולא מחובת ההדלקה

הרמב"ם פתח את הלכות חנוכה ברקע ההיסטורי והאמוני של מועד זה, ובהמשך לכך הסביר את תקנת הדלקת הנרות (בהל' חנוכה ג, ג):

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו, שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו, ימי שמחה והלל, ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות, להראות ולגלות הנס.

בהמשך בהלכה הבאה (הלכה ד), עסק הרמב"ם בחובת ההדלקה ובברכות. בהלכות הבאות, לכל אורך פרק ג, המשיך הרמב"ם לעסוק בהלכות ההלל (הן בחנוכה והן ביתר ימות השנה), ובפרק ד עסק בדיני ההדלקה. נראה, שהרמב"ם הוסיף את הנימוק לעצם תקנת ההדלקה במסגרת הפרק בו עסק בענייני ההלל, כדי לומר שההדלקה כלפי חוץ על פתחי הבתים היא חלק מההודאה. זאת על פי מקור נוסף ברמב"ם בו הוא חזר על הערך והצורך להודיע את הנס. בהלכות חנוכה ד, יב, בהלכה הועסקת בחובתו של אדם עני להשיג שמן ונרות עבור נר חנוכה, כתב:

מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד. וצריך אדם להזהר בה, כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.

פרסום הנס הוא חלק מחובת ההודאה על הנס, אך לא חלק מחובת ההדלקה. אכן גם על ידי ההדלקה ניתן לפרסם את הנס, אך הפרסום במהותו הוא שבח לה', בנוסף להלל הנאמר בימי החג וההודאה שבתפילה ובברכת המזון. כך גם ניתן להבין מדברי הרי"א^ז (שבת כא ע"ב):

לשנה אחרת קבעום ועשאוים שמונה ימים שגומרים בהן את ההלל, ומודים על הנס בהדלקת הנרות ומזכירין אותנו בתפילה.

לפיו, הדלקת הנר עצמה היא חלק מההודאה לה'. כך פירש הרב יעקב בצלאל ז'ולטי את דברי הרמב"ם והרי"א^ז:

נראה בדעת הרמב"ם דמפרש דהא דאמרו "הודאה", כמש"כ בפסקי ריא"ז ש"מודים על הנס בהדלקת הנרות", והיינו שעצם הדלקת נר חנוכה שהוא משום פירסומי ניסא, זהו הודאה על הנס, כלומר שמודים על הנס ע"י פרסום הנס.¹²

אם נראה את חובת הפרסום כחלק מההודאה לה', ולא כמרכיב הכרחי של ההדלקה, אם כי כמובן גם דרך הדלקת המנורה מפרסמים את הנס, ניתן יהיה להסביר גם את המקורות האחרים שהבאנו לעיל, הדנים בצדדים שונים של הפרסום. חנוכה הוא יום של הודאה ושבח לה': בהדלקת המנורה, בקריאת ההפטרה, בתפילה ובברכת המזון. ובשל כך לא ראוי לצום ולהתענות ביום שמהותו הוא שבח והודאה לה'. כך גם באשר להפטרת זכריה בשבת ראש חודש טבת. אמנם בכל שבת שיש בו מאורע מפטירים בעניין המאורע ולא הפרשה, אך כאן, שיש שני אירועים – ראש חודש וחנוכה – וביניהם בוחרים בהפטרת 'נרות דזכריה', העוסקת במנורת המקדש השני ומזכירה את נס המנורה. נמצא שבקריאת הפטרה זו, המפרסמת את הנס שאירע במנורה עליה קוראים, יש גם אופי מסוים של הודאה לה' עליו. כך באשר להדלקה בבית הכנסת. אכן אין יוצאים ידי חובה בהדלקה זו, אך מקיימים בה את המרכיב של פרסום הנס, שהוא כאמור שבח לה', למרות שאיננו חלק מההדלקה המקורית המחויבת.

ההפרדה בין חובת הפרסום לחובת ההדלקה יכולה להסביר מדוע פסק הרמב"ם בהל' חנוכה ג, ד שנשים חייבות בהדלקת נר חנוכה, ומאיך פסק שם בהלכה יד שנשים פטורות מאמירת ההלל.¹³ לדברינו, בהלכה שנשים חייבות בהדלקת נר חנוכה הכוונה היא רק שחייבות בהדלקה אך לא בפרסום הנס. פרסום הנס הוא חלק מההודאה, וכשם שאשה פטורה מהלל, כך פטורה מפרסום הנס. גם לדברי החתם סופר (שבת כא ע"ב) שנשים אינן מדליקות כיום, על אף חובתן להדליק, משום שאין הדבר צנוע לאשה שתדליק בפתח הבית או החצר ו"כל כבודה בת מלך פנימה" – נפרש לדברינו שאכן ממרכיב הפרסום שעניינו הודאה האשה פטורה, כפי שפטורה מהלל, אך היא חייבת להדליק בביתה או בחדרה.¹⁴

עניין נוסף נובע מההפרדה בין חובת ההדלקה לחובת הפרסום. מה הדין באדם שהניח את מנורת החנוכה בחוץ, אבל קרה שאף אחד לא עבר שם באותו לילה, או שעברו שם רק אנשים שלא יודעים מה משמעות המנורה המוצבת בחוץ? האם הוא

12. הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, "מצות נר חנוכה", משנת יעבץ, אורח חיים סימן עג (עמ' רכז).
13. כך שאל השדי חמד, מערכת חנוכה אות ט ס"ק ב. לשאלה זו ניתנו מספר תשובות. ראה: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יחוה דעת חלק א סימן עח; הרב זלמן נחמיה גולדברג, אור המועדים עמ' קפה.

14. ראה: הרב יעקב אריאל, "אשה בנר חנוכה", באורך נראה אור, ירושלים תשס"ד, עמ' 75-84.

לא קיים את חובת ההדלקה? מה יהיה הדין באדם שגר בקצה רחוב, ומנסיונו במשך השנה, אף אדם איננו עובר ליד פתח ביתו או מתחת לחלונו – האם לא ידליק? התשובה היא שבוודאי שהוא קיים את מצוות ההדלקה, ואף את פרסום הנס. עצם ההדלקה ואמירת הברכות הקשורות אליה, והצבת המנורה בחוץ, היא שבח והודאה לה'. אי ראיית העוברים והשבים איננה משנה דבר: הוא שיבח את ה' בהדלקת המנורה. זהו דין בהדלקתו שלו, ואיננו מותנה באחרים.

אמנם מדברי התוס' (תענית כח ע"ב ד"ה ויום טוב) משתמע שההלל בחנוכה הוא על נס פך השמן:

דחנוכה דינא הוא לגמור הלל, דכל הח' ימים היה הנס מתגדל, והיה כל חד וחד יום טוב.

אך בגמ' בפסחים קיז ע"א, נאמר שאומרים הלל כשנגאלים מצרה, ורש"י שם מוסיף: "כגון חנוכה" – ואילו נס פך השמן הוא איננו הצלה מצרה. גם במגילת תענית (כ"ה כסלו) נאמר שההלל נאמר על התשועה ולא על הנס:

חנוכת בית חשמונאי לדורות. ולמה היא נוהגת לדורות? אלא שעשאוה בצאתם מצרה לרוחה, ואמרו בה הלל והודאה. והדליקו בה נרות בטהרה, לפי שנכנסו יונים בהיכל וטמאו כל הכלים ולא היה במה להדליק וכשגברה יד בית חשמונאי הביאו שבעה שפודי ברזל וחפום בבעץ והתחילו להדליק. ומה ראו לגמר בהם את ההלל? ללמדך שכל תשועה ותשועה שעשה הקדוש ברוך הוא לישראל הם מקדימין לפניו בהלל ובשבח.

אמנם, התוס' בתענית איננו מסביר מדוע קבעו לומר הלל בחנוכה, אלא מדוע גומרים את ההלל, כשההנחה היא שרק אם יש ייחודיות לכל יום גומרים בו את ההלל (כמו בסוכות, בו היו מקריבים בכל יום מספר אחר של קרבנות, לעומת פסח שקרבנותיו שווים ולפיכך רק ביום הראשון גומרים בו את ההלל). הקביעה לומר הלל בחנוכה היא בשל נס המלחמה, והסיבה שגומרים את ההלל בכל יום מימי חנוכה הוא בשל הייחודיות שיש לכל יום, מאחר והנס היה מתעצם בכל יום.¹⁵

סיכום

פרסום הנס נועד כדי לשבח ולהודות לה'. לעיתים ביטויו הוא באמירה ובאזכור כלפי שמיא בלבד, ללא רואים וצופים,¹⁶ ובמצבים אחרים הוא נעשה בפני אחרים. פרסום

15. ראה עוד בדברי הרב שלמה זלמן אויערבך, שו"ת מנחת שלמה תנינא (ב-ג) סימן נח סעיף ה.
16. חכמים תיקנו גם ברכות הקשורות לזמן הנס – "שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה",

הנס יכול להתבטא גם על ידי סיפור הדברים ואמירתם, וגם על ידי מעשים ופעולות הקשורים לנס ומזכירים אותו, ובכך הם עצמם שבח והודאה לה'.¹⁷ כיון שכך, גם בחנוכה, יש שתי פעולות שקשורות זו לזו, אך גם עומדות בפני עצמן: להדליק מנורה, ולפרסם הנס. ע"י הדלקת המנורה מפרסמים את הנס, אך חובת הפרסום איננה מתנה ומעכבת את חובת ההדלקה. כמו כן, בחנוכה מצינו ביטויים אחרים לפרסום הנס: בקריאת ההפטרה, בהלל, בתפילה ובברכת המזון.

וגם הקשורות למקום הנס – "שעשה לי/לנו/לאבותינו נס במקום הזה". אלו הן ברכות השבח, שנועדו להודות לה'. גם בהקשרים אחרים נזכר פרסום הנס כהודאה לה': בגמ' בברכות יד ע"א נאמר שקריאת ההלל וקריאת מגילה הן פרסום הנס (בגמ' בערכין י ע"ב נאמר שאומרים הלל בחנוכה "משום ניסא", כלומר על עצם הנס, ללא ציון מרכיב הפרסום שבאמירתו. אך סידור רש"י סימן שיח והריטב"א בתענית י ע"א כותבים שקוראים הלל בחנוכה משום פרסומי ניסא). ביחס למגילת אסתר כך נאמר גם במגילה ג ע"ב ושם יח ע"א. מכאן אולי תוספת מקור לחידושו של המאירי במגילה יד ע"א שאם אין לו מגילה יקרא הלל, כיון שעניין שניהם הוא פרסום הנס. זאת בנוסף על דברי רב נחמן בגמרא (מגילה יד ע"א): "קרייתא זו הלילא". התוס' במגילה ג ע"א ד"ה מבטלין, דנים מדוע מבטלים כהנים מעבודתם לשמוע מקרא מגילה: "ויעשו עבודתן מיד ואחר כך יקראו המגילה לבדם? וי"ל דטוב לקרות עם הצבור משום דהוי טפי פרסומי ניסא". הריטב"א שם כותב שמבטלין ת"ת למקרא מגילה: "וכשם שמבטלין מפני תפלה (וק"ש) לכל אדם, ומפני ק"ש אפילו למי שתורתו אומנותו (שבת י"א ע"ב), דמשום פרסומי ניסא עשאוה כק"ש דאורייתא". גם בשתיית ארבע כוסות נזכר בגמ' בפסחים קיב ע"א שזה מצד פרסום הנס, ובמדרש מצינו פרסום הנס גם בהקשר להסיבה באכילת מצה: "ומצה נמי בלילי פסחים כי אכיל לה צריך הסיבה, משום פרסומי ניסא" (שכל טוב [בובר] שמות יב, כ). כל אלו לא חייבים להעשות בפני אחרים, ולמרות זאת הם מוגדרים כפרסום הנס, שכן המטרה העיקרית היא לשבח ולהודות לה'.

17. ה"ר פערלא (ספר המצוות לרס"ג, מצווה נט-ס, עמ' 508) מציין לספרא אמור ח, ט: "ולא תחללו – שומע אני ממשמע שנאמר ולא תחלל אמור קדוש". לפיו, לדברי ר' דניאל הבבלי, פרסום הנס הוא קידוש שם ה', וזה מקור החיוב בהלל ובפרסום הנס. ראה עוד בעניין זה: הרב מיכל זלמן שורקין, "ביסוד חיוב פרסום הנס בנר חנוכה", הררי קדם א, עמ' ערה-רעו. הרב איסר יהודה אונטרמן במאמרו "מצות פרסום הנס וגודל השפעתה" (בתוך: יום העצמאות ויום ירושלים, עמ' קכה-קכט) כותב שמטרת פרסום הנס היא לקדש שם שמים, ושזהו הבסיס לקביעת אמירת הלל בעקבות מלחמת ששת הימים.